

Mangel på kulturkunnskap går ut over behandlingen

Ole Dag Kvamme
frilansjournalist

Kvinner utsatt for æresrelatert vold får ikke den hjelpen de trenger i Norge, ifølge flere kilder Psykologtidsskriftet har snakket med.

OFFISIELLE TALL VISER at mellom 75 000 og 150 000 mennesker årlig utsettes for vold i en nær relasjon i Norge. I perioden 1990–2014 ble 867 personer drept i Norge. En fjerdedel av disse var partnerdrap.

Mens Nord-Irak fikk sin familievoldslov i 2011, innførte Norge krisesenterloven året før. Den forplikter norske kommuner til å ha tilbud for alle som er utsatt for vold eller trusler i nære relasjoner. Men alt i 1978 åpnet det første norske krisesenteret, og i dag har vi 47 mer eller mindre skjulte krisesentre i norske byer og tettsteder. I 2016 tok 2469 kvinner og 1822 barn tilflukt på sentrene. Tallene har vært svært stabile de siste 20 årene.

Rundt 60 prosent av kvinnene tilhører i dag minoritetsgrupper. Hvor mange som kommer fra æreskulturer, er ikke kjent. Tall som kan identifisere kvinner, brytes i liten grad ned.

– Det finnes ingen omfangsstudier eller nasjonale registre. Vi kjenner derfor ikke omfanget av de som er utsatt for tvangsekteskap og æresrelatert vold i Norge, sier avdelingsdirektør i oppvekstavdelingen Wenche Mobråten i Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir).

De norske krisesentrene organiserer også bokollektiv for å skjule unge jenter som rømmer fra tvangsekteskap. Lokalt politi har også noe tilbud for disse jentene, og Bufdirs kompetanseteam har et nasjonalt bo- og støttetilbud for personer over 18 år som er utsatt for tvangsekteskap og æresrelatert vold. Kripos har et eget opplegg gjennom adressesperre (såkalt kode 6- og kode 7-beskyttelse), med mulighet for ny identitet og nytt bosted. Personer under 18 år har også muligheter til hemmelige bosteder via politi og kommunalt barnevern.

Sammenfattet betyr det at mange tusen kvinner hvert år får bistand for å skjule seg for voldsutøvere i den nære familie.

Handlingsplan mot vold

I Norge er vold i nære relasjoner høyt på dagsordenen. I fjor laget Justis- og beredskapsdepartementet en handlingsplan frem til 2020 mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og æresrelatert vold, inkludert æresdrap. Planen skal blant annet styrke rettsvernet for utsatte personer og styrke kvinner som bryter med familiene. Overfor tjenestetilbudet handler det om kompetanseheving. Norske psykologer har liten plass i rapporten, selv om det er velkjent at de psykiske plagene er svært store.

«Den som bryter ut av et tvangsekteskap har som regel behov for langsiktig psykososial, helsemessig og økonomisk hjelp», heter det i handlingsplanen, uten at dette følges opp. I stedet pekes det på akutt tilbud hos krisesentrene, og å utvikle kompetanse i helse- og sosialfag for å styrke førstelinjetjenesten.

– Det finnes ingen omfangsstudier eller nasjonale registre. Vi kjenner derfor ikke omfanget av de som er utsatt for tvangsekteskap og æresrelatert vold i Norge

Rapporten bygger også på Barne- og likestillingsdepartementets Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021), en plan som har fokus på forebyggende tiltak. Den viser til at rekrutteringen av psykologer i de kommunale helse- og omsorgstjenestene har økt.

Regjeringen oppfordrer psykologer og andre i grunnutdanningen å tilegne seg «den grunnleggende kompetansen om vold og overgrep og hvordan det kan avdekkes». Den er åpen på at tjenesten i dag er mangelfull, også når det gjelder barn. Den viser til at de regionale helseforetakene har ansvar for å gi et tilbud.

«Tilbudet om traumebehandling i psykisk helsevern for barn og unge bør utvides», heter det, og man viser til at de regionale ressursentrene mot vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS) har gjennomført undervisning og kurs ved en rekke helseforetak.

«Regjeringen vil videreføre arbeidet med å implementere traumebehandling i psykisk helsevern for barn og unge over hele landet», heter det i planen.

Tross dette uttrykkes det stor skepsis til det profesjonelle behandlingstilbudet psykologer yter til voldsutsatte grupper.

– Det er ikke psykolog en voldsutsatt kvinne trenger

Rundt 200 personer oppsøker Oslo kriesenter hver måned, de aller fleste kvinner. Senteret gjør selv en trusselvurdering. Rundt 30 får et midlertidig botilbud, ifølge daglig leder Inger Lise W. Larsen.

– Under én prosent blir henvist til oss fra leger, helsesøstre eller jordmødre. Dette viser at det ordinære hjelpeapparatet ikke avdekker volden, sier Larsen.

Botilbudet på kriesenteret er to til tre måneder. Oppfølging etterpå finnes knapt.

– Fokuset i planverket er på forebygging. Oppfølging får vi ikke midler til, men vi gjør det likevel. Vi er nødt. De som har levd hele livet med vold, vet ikke om så mye annet, sier hun.

Larsen har ikke mange gode erfaringer med psykologer. De ser ikke volden, de forstår ikke ambivalensen og kjenner ikke kollektivistisk kultur. Når en voldsutsatt kvinne reiser fra familien, reiser hun fra alle sine, noe som er svært smertefullt og fylt av ambivalens, forklarer Larsen.

– Mange som kommer til kriesentrene, har også vært til psykolog, gjerne både før og etter. Uten at det har hjulpet. Det er ikke psykolog en voldsutsatt kvinne trenger, men praktisk hjelp til hvordan hun skal greie livet sitt. Dessuten er det altfor lange ventelister på psykologer i offentlige institusjoner. Vi har enkelte psykologer vi kan bruke, og som vi har hatt gode erfaringer med over mange år, sier Larsen.

– Den ene dagen vil de leve alene, den neste savner de familien sin. De som er de nærmeste, er samtidig deres store trussel. Valget om å ikke ha kontakt er kanskje det mest fornuftige, men savnet og ensomheten og ønsket om at situasjonen skulle vært annerledes, er der hele tiden, sier Larsen.

Hun har mer tro på miljøterapi enn psykologhjelp.

– Vi mener at vår miljøterapi er viktig og bra. Hovedsaken er å hjelpe den voldsutsatte til å kunne ta egne valg og se konsekvensene av egne handlinger. Det holder ikke med vanlige terapitimer. For å hjelpe unge jenter må man være tett på dem. Gode relasjoner og tillit er viktigst. I stedet for regler og grenser, som de har fått mer enn nok av fra før, må man vise gjennom handling og samtale hvordan de kan leve livet sitt, sier Larsen.

– *Men trenger ikke mange ordentlig psykologhjelp?*

– Kanskje det, men jeg tror vi gir vel så god hjelp i denne krisefasen. De som har vært hos psykolog før, sier: «Endelig noen som skjønner oss.» Det handler gjerne om å få livet til å fungere.

Mange har levd med vold hele livet. De har familie og svigerfamilie som mener de skal tåle volden. Vi driver med førstehjelp. Mange snakker ikke ett ord norsk, sier Larsen.

Det betyr ikke at de overser traumebehandling.

– Mange kvinner kommer med sterke traumer, og stabiliseringsarbeid er det første vi tar tak i. Noen trenger spesialisttjeneste. Vi tar helst kontakt med familievernet, som har psykologer og kjenner gruppa vår. I noen grad kontakter vi også distriktpsikiatriske klinikker, men der er det svært personavhengig om det går bra eller ikke, sier hun.

– De som er hos oss, står i fare for å bli drept. Jeg er også overbevist om at det har foregått æresdrap i Norge, som ikke er oppdaget som drap, avslutter Larsen.

– Det er ikke psykolog en voldsutsatt kvinne trenger

– Kultur er ikke statisk

Norge har fem regionale ressursentre om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS). Spesialrådgiver Kirsten Jagmann ved RVTS Øst er kjent som en aktiv pådriver i kompetanseheving i førstelinjetjenesten på Østlandet. Avdekking og forebygging av negativ sosial kontroll og tvangsekteskap i æreskulturer er en av hennes spesialiteter.

– Vi glemmer ofte at kultur ikke er statisk. Innvandrere fra æreskulturer i diasporaen er gjerne mer konservative enn de i hjemlandet, akkurat som nordmenn som utvandret, var mer «norske» enn de som ble igjen. Husk at de som utfører vold i æreskulturer i Norge, risikerer å bli sendt ut av landet, sier Jagmann.

Hun forklarer at volden bunner i behovet for å beholde kontroll over æren til familien.

– For å beholde et godt rykte bruker en del familier trusler, psykisk vold og krenkelser for å få særlig kvinner til å oppføre seg slik man ønsker. Det finnes mye negativ sosial kontroll. Mange barn og unge har det vanskelig. Men det er også stor variasjon. Blant irakiske familier er ære viktigere i noen familier enn andre.

– Du beskriver en form for dobbeltmoralisme?

– Ære handler om alt fra å ha nok kake til kaffen til å bli gravid med feil mann. Og det er gjerne kvinnene som bærer æren, altså har ansvaret for familiens ære. Det gjelder å unngå alt som er skambelagt. Så lenge det er hemmelig, går det bra. Når det gale blir kjent, mister man kontroll. Det handler gjerne om et sett av regler i en gitt kultur, som regel handler det om seksuell kontroll og om å oppføre seg bra. Foreldrene krever gjerne å skulle bestemme partnere til barna, og ønsker at de skal ha samme sosiale klasse og utdanning som dem selv. Kurdere har ofte sterk æreskodeks, men det er ulikt om de bor i by eller på landsbygda. I en familie er det gjerne en mannlig klanleder som alle avgjørelser må gjennom. Han trenger ikke bo i Norge, men typisk er han i Sverige eller i hjemlandet. Det er utrolig viktig å få tak i hvem dette er, når man møter familien.

En storfamilie kan variere fra et titall til flere tusen mennesker.

PROSJEKT NOVEMBER: Stovner politistasjon i Oslo har gjennom et treårig prosjekt laget et tverrfaglig team som går inn i familier med volds- og æresproblemer. Camilla Heidahl (nr. to fra venstre) er psykologspesialisten i teamet. Andre personer på bildet, fra venstre: Hanne Finanger, Gro Aasen, Cathrine Lise Saroea, Eldbjørg Sandmark Håseth og Rolf Krokene. Foto: Jørn H. Moen / Dagbladet

– Uansett er de ganske definert. Det norske hjelpeapparatet må forstå at den mora og faren man møter, hvis en ungdom er utsatt, ikke nødvendigvis er de som bestemmer.

– Tap av ære for en person rammer hele familien. Dine søsken, barna dine, alle. Den som har brutt æren, kan bli ekskludert. Ingen vil være med deg. Du blir frosset ut. Du blir et null, satt ut av arv, og det kan gjelde både barna dine og dine søsken. Det er veldig truende. Dette handler om å ta vare på hele familien. Følger du reglene, blir du ivaretatt, de sørger for deg når du blir gammel. Følger du ikke reglene, tar ikke folk seg av deg, da faller velferdssystemet bort. Da kan du sulte i hjel, sier Jagmann.

Jagmann opplever som andre at norske psykologer i liten grad forstår jenter og kvinner fra slike kulturer, og at de derfor kan gå lenge med dels sterke traumer og påfølgende dårlig psykisk helse.

– Folk er veldig lojale mot foreldrene sine og kulturen sin. Psykologer kan møte folk som forteller om selvmordsforsøk, rus, kriminalitet, skolefravær, depresjoner – og bak dette ligger det kan hende psykisk vold fra familien. En rekke tabber seg ut ved å spørre ungdom mens familien er til stede. Ingen 10-åringer vil si at de blir slått av faren når han sitter der.

Hun mener hjelpeapparatet først og fremst ikke har den kompetansen man skal ha, mer enn å være naive.

– Mange terapeuter er fastlåst i tanken på kjernefamilien. Men æren ligger som en klam hånd over familien. Kvinner kan ikke gjøre som de vil. Våre menneskerettigheter gjelder ikke for dem. Men selv om vi forstår dette, er det vanskelig å akseptere. Vi må bruke mødrene. De får gjerne kjeft om barna ikke er lydige. Samtidig er de viktige alliansepartnere for oss: Ofte fortsetter ekskluderte

familiemedlemmer å ha kontakt med moren. Psykologer må på kurs, de kan ikke nok om dette. Du må skjønne hvor sterk æren er, når du kan drepe barnet ditt, når ære kan vaskes ren i blod, sier Jagmann.

Prosjekt November

Stovner politistasjon i Oslo har gjennom et treårig prosjekt, under navnet Prosjekt November, tverrfaglige team som går inn i familier med volds- og æresproblemer. Målet er å bedre sikkerhet og samordne rundt trusselutsatte, pårørende og deres familier i bydelene Alna, Bjerke, Grorud og Stovner.

Dette ligner litt på nordirakisk familiepoliti. Men i Norge skjer dette altså i en svært liten målestokk.

– Vi jobber ikke spesielt mot æreskulturer, men de utgjør i praksis en stor andel av sakene i vårt nedslagsfelt, sier familievoldsanalytiker Cathrine Lise Saroea ved Stovner politistasjon.

– Mange terapeuter er fastlåst i tanken på kjernefamilien

I hver sak går de inn med en psykologspesialist, en klinisk sosionom og to politiansatte.

– Vi snakker med alle involverte, også trusselutøver, sier Saroea.

Prosjekt November har sju ansatte, med politi, sosialfaglig leder med barnevernbakgrunn, en klinisk sosionom, en seniorrådgiver, en psykologspesialist og to voldsrisikoanalytikere. Camilla Heidahl er psykologspesialisten i teamet og har selv bakgrunn fra distriktpsykiatrien.

– Æresrelatert vold kan være vanskelig å forstå og avdekke for mange behandlere. Til DPS kan det henvises kvinner som kommer som flyktninger, asylsøkere eller på familiegjennomføring, med psykiske lidelser og diffuse somatiske plager. Det er kanskje lettere å tolke pasientenes psykiske og somatiske plager ut ifra en kontekst vi bedre forstår, som traumer, migrasjons- og integreringsvansker, enn vold og æresrelatert vold. Mitt inntrykk er at mange behandlere synes det er vanskelig å spørre om dette, og at man har lett for å gi seg dersom pasienten benekter det. Jeg tror det er viktig at psykologer får bedre opplæring i hvordan man kan spørre om og snakke om vold generelt.

Heidahl forklarer at mange er redde for å miste kontrollen, og for at volden skal eskalere dersom de er nødt til å anmelde forholdet.

– Vårt hovedfokus er å forebygge ny vold, uten at det blir en straffesak. Når de blir fortalt at det ikke krever en anmeldelse for å snakke med oss, blir de beroliget. Men de får informasjon om at dersom de forteller om pågående og alvorlig vold, så trer vår avvergingsplikt inn. Da blir vi nødt til å informere om dette til etterforskning og påtale. Vi er likevel opptatt av å gå i takt med den utsatte, sier Heidahl.

Hun opplever at psykologer er mer oppdatert på taushetsplikten enn avvergingsplikten etter paragraf 196 i straffeloven.

– IKKE LIKEVERDIGE TJENESTER Privatpraktiserende psykologspesialist Judith van der Weele mener distriktspsykiatrien svikter ofre for æresvold. – Det er en gjenganger at disse kvinnene ikke får hjelpen de trenger på DPS. Foto: Fartein Rudjord

– Mange er ikke er klar over at avvergingsplikten står sterkere enn taushetsplikten, og den gjelder oss alle – også som privatpersoner. Å bruke avvergingsplikten er vanskelig for mange behandlere fordi

man er redd for at alliansen med pasienten blir brutt eller vedkommende avslutter behandlingen, dersom man melder ifra til politiet. Konsekvensen er at pasientene forblir i et voldelig forhold, og dermed opprettholdes eller forverres den psykiske lidelsen. Vi har samarbeidet med behandlere fra ulike DPS, og gitt informasjon og rådgivning til dem og deres pasienter. Flere av disse pasientene har valgt å bryte ut når de får vite hvilke muligheter de har for beskyttelse, og hvilke rettigheter de har.

– Utilstrekkelig tilbud

At psykologer har utfordringer med å nærme seg æreskulturfeltet, støttes av alle kildene vi har vært i kontakt med. Privatpraktiserende psykologspesialist Judith van der Weele arbeider som sakkyndig psykolog, og med metodisk utvikling av kulturkompetanse, med æreskultur som spesialfelt.

– Det psykologiske tilbudet er utilstrekkelig. Minoriteter med voldsopplevelser i familien, jenter, kvinner, men også homofile i familien, og gutter som blir tvangsgiftet, har ofte komplekse traumelidelser. Men oppfølgingstilbudet er tilfeldig og puslete på alle nivåer. Det psykologiske arbeidet er viktig ikke bare for klassiske posttraumatiske symptomer, men for å sikre at man ikke vender tilbake til farlige familier. Min erfaring er at mange voldsutsatte minoriteter underkommuniserer hva de er utsatt for. Som fagperson kan man derfor undervurdere behovet for sikkerhetsarbeid, tillitsbygging og mer langvarig behandlingsbehov. Disse menneskene har økt risiko for selvmord, selvskading, bli påført alvorlig skade – ja, bli drept, sier van der Weele.

– *Det er en gjenganger at disse kvinnene ikke får den hjelpen de trenger på DPS*

Den manglende psykologiske kompetansen gjelder særlig i distriktpspsykiatrien, mener hun. Og det er nettopp til DPS-ene både førstelinjetjenesten og familievernet henviser dem.

– Men fordi spesialisthelsetjenesten ikke forstår dem og tilbyr vestlige behandlingsmetoder, havner de gjerne tilbake i familievernet. Mennesker som blir ganske syke, med dels alvorlige dissosiative traumelidelser, blir for ofte overlatt til sin egen skjebne. Når det er sagt: Noen terapeuter skiller seg ut, og deler av familievernet gjør et svært godt arbeid.

Van der Weele legger ikke fingrene imellom når hun beskriver distriktpspsykiatriens mangel på feltet:

– Det er en gjenganger at disse kvinnene ikke får den hjelpen de trenger på DPS. Det gjelder ikke bare æresrelatert vold, men traumer som følger av familievold. Vi liker å si at vi har likeverdige tjenester i Norge, men det har vi ikke.

Ett av problemene, ifølge Van der Weele, er at det kliniske behandlingstilbudet er for rigid i formen. Den klassiske én til én kontor-behandlingen passer gjerne ikke slike kvinner.

– Det kan være et ork å jobbe med slike saker. Psykologer hater å jobbe med tolk, og i tillegg er behovene hos traumatiserte svært sammensatte, man må jobbe med flere instanser. Distriktpspsykiatrien har også et produksjonspress, for å få folk gjennom. Men disse menneskene trenger å høre til et sted, kanskje over flere år. Men siden de gjerne er ustabile i sitt oppmøte, mister de dessverre fort plassen sin.

Van der Weele savner skreddersøm i arbeidet med denne gruppen.

– Psykologer må kunne skifte arbeidsmetodikk til mer indirekte behandlingsmetoder, være mer handlingsorientert og håndtere æresfokusert behandling. Det handler blant annet om hvordan bygge verdighet istedenfor gjennomgang av traumatiske hendelser. Kunnskap om storfamilier og ære må alminneliggjøres og ikke tilhøre en eksotifisert virkelighet, sier hun.

Som Kirsten Jagmann understreker van der Weele at det er like stor variasjon blant æreskulturer som i majoritetsbefolkningen.

– De som flykter, vil ofte bort fra undertrykkelse. Ære er en sosial og kulturell konstruksjon, som er under kontinuerlig påvirkning. Fortellingene om foreldre som elsker sine barn og betaler en høy pris for å bryte med skadelige tradisjoner, når ikke mediene. Men her finnes mange vakre og modige fortellinger, sier hun.

Tross handlingsplan og gode ord opplever van der Weele at ekstremisme og hjemvendte mulige kruttønner tar for mye plass i offentligheten sammenlignet med vold i nære relasjoner.

– Det går i sykluser. Nå er det ekstremisme som er populært – og som gir prosjektmidler. Men vi trenger en gjennomgripende forståelse av systematisk arbeid med mennesker rammet av vold og overgrep i æreskontekst. Jeg hadde ønsket at vi brukte mindre ressurser på en eller annen ekstremist som kommer tilbake til landet, og mer på kontekstuell rammeforståelse for utenforskap, marginalisering, mikroagresjoner og majoritetens inkompetanse i å tilby likeverdige tjenester, avslutter Judith van der Weele.